

АСПЕКТИ МІФУ І НАРОДНА МІФОЛОГІЯ

УДК 801.81:[398(=161.2):27-526.6-23](=161.2)
український народ

Біблійні символи в українському фольклорі: Єрусалим, Голгофа, благодатний вогонь

Людмила ІВАННІКОВА

Кандидат філологічних наук, науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського Національної академії наук України
01001 Київ, вул. Грушевського, 4
e-mail: etnolog@etnolog.org.ua

У статті, яка ґрунтується на апокрифічних джерелах і власних фольклорних записах автора, досліджено трансформацію біблійних образів, мотивів, символів в українському фольклорі: у колядках, щедрівках, псалмах, легендах, а також походження численних звичаїв та вірувань. Народні легенди та перекази про Єрусалим, пісенний фольклор, вважає дослідниця, хоч і належать до новотворів, що виникли під впливом літературно-писемних пам'яток, проте не виходять за рамки уснопоетичної традиції. Вони використовують у своїй поезії художні засоби, мотиви, образи дохристиянського фольклору, міфології, перосмислені та перероблені під впливом нової релігійної традиції, згідно з її новими канонами. Це одна нерозривна і нероздільна світоглядно-поетична система, яка існує і розвивається за єдиними, закладеними в ній самій, принципами та законами творення.

Ключові слова: Єрусалим, апокриф, колядка, щедрівка, псалма.

Після прийняття в Україні християнства з Візантії та Греції через Болгарію прийшли до нас твори релігійного мистецтва, церковні богослужбові книги, повчальна література. Разом із Святим Письмом “примандрували” так звані апокрифічні Євангелії, де, крім канонічних текстів, містилося ще багато легенд, які доповнювали зміст Біблії. Це були перекази про сотворіння світу і людини, про життя царя Давида і Соломона, про ходіння по світу Ісуса Христа, Богородиці, апостолів, про святі города й інші богочудесні місця та речі, а також різні апокрифічні молитви та чудотворні листи.

Українські переписувачі Святого Письма залюбки перекладали твори, які користувалися великою популярністю серед монахів і книжників, а з часом були засвоєні усною народною традицією. Тому більшість цих творів записано живою народною мовою і відбивають духовний рівень українського суспільства XVII–XIX ст.

Крім писемних пам'яток, в Україні поширювалися і народні легенди апокрифічного змісту. А приносили їх мандрівники-паломники, які пішки ходили до Єрусалиму і, обійшовши святі місця та наслухавшись розповідей інших прочан, поверталися в Україну і своїм найсвятішим обов'язком вважали розповісти землякам про побачене і почуте, щоби й інші, хоча би в уяві, пережили ту велику Божу благодать, яка зійшла на них у святому граді Єрусалимі. Звичайно, розповідали кожен відповідно до свого духовного рівня та красномовного таланту.

Із таких оповідок найпоширенішими були легенди та перекази про святі місця Єрусалима: місце, де Свята Богородиця бачила двох чоловіків, один з яких плакав, а другий сміявся; місце, де Свята Богородиця сіла на осла перед народженням Сина; камінь, на якому спочивала Діва Марія і від якого пішла пішки до вертепу; гора, до якої прибігла Єлизавета, тікаючи від царя Ірода, і сказала: "Горо! Прийми матір із дитям!" – і гора розступилася і сховала їх, а слуги Іродові вернулися посоромлені [3, с. 525]; колодязь, біля якого сталося Благовіщення Пресвятої Богородиці; стовп Давида, на якому він писав Псалтир і кидав листи на море: котрі не святі, потонули, а котрі святі були – плавали. Ангели збрали ті листи та й понесли до Бога, а Бог перечитав та й казав передати людям; [4, с. 98] печера, в якій Христос навчив учнів співати "Отче наш" [1, с. 47].

Саме такі розповіді набули великої популярності в народі, множились у численних варіантах, переходячи у різні жанри: легенди, казки, перекази, колядки, щедрівки, псалми. Безперечно, що "народ зводив християнські легенди та перекази до рівня свого дитинно-наївного розуміння і звичного способу уявлення" [1, с. 59]. Всі образи Біблії набувають національних рис, немов би одягаються в українську одіжку; всі події відбуваються на національному тлі. Згодом апокрифічні твори здобули характерні риси українського фольклору: гіперболізацію образів, трикратне повторення певних мотивів тощо [12; 13; 16; 17].

Найбільше апокрифічних легенд та переказів виникло в XVII ст. Їх друкували Петро Могила, Іоанікій Галятовський, згодом – Ф. Буслаєв, М. Драгоманов, О. Малинка, Г. Булашев, М. Сумцов, І. Франко та ін.

Ми зупинимось лише на тих фольклорних творах, де постає образ Єрусалима.

Навіть на початку XX ст. в Україні поширювались т. зв. "єрусалимські листи" – "Сон Пресвятої Богородиці", "Наука Господня", "Свиток Єрусалимський" тощо. Ось як, наприклад, пояснювали їхнє походження: "Во святому граді Єрусалимі, в одній святій церкві був слишаний в небі глас Самого Господа Ісуса Христа" [7, с. 387]. "Лист, найдений на горі Оливній перед образом св. Архистратига Михаїла, написаний золотими словами. Хто хотів прочитати, тому сам відкривався" [4, с. 169]. Існувало повір'я, що ці листи були нібито передані Патріарху Єрусалимському Леву, а Лев посвятив їх і послав своєму братові королеві на війну – і так поміг йому ворога здолати [4, с. 168].

На нашу думку, вірування в "єрусалимські листи" мають реальне підґрунтя в історичній дійсності, і їхнє походження пов'язане ось із якими подіями. У середині XVII ст. відбулася подорож антиохійського патріарха Макарія до Росії. Перебуваючи в Києві, він за звичаєм роздавав богомольцям розрешальні грамоти зі своїм ім'ям, які спеціально надрукували в Києво-Печерській лаврі. Як свідчить його син, диякон Павло Алепський, що описав цю подорож, до Софії приходили всі кияни – багаті й бідні, ченці й миряни, старі й молоді, чоловіки й жінки, навіть маленькі дітки, щоб одержати таку грамоту і благословення патріарха. Диякон Павло був украй здивований такою вірою, він запевняє, що деякі жінки, які мали чоловіків-п'яниць і маловірів, турбуючись про їхні душі, брали розрешальні грамоти не лише для себе, а й для них. Павло пояснює, що в Україні вірили у велику владу антиохійського патріарха прощати й розрешати гріхи, тому брали від нього листи відпущення гріхів [10, с. 76-77]. Не виключено, що згодом ця віра трансформувалася у звичай зберігати в домі або носити з собою лист-молитву.

Який же зміст цих чудотворних листів? "Наука Господня" та "Свиток Єрусалимський" мають лише повчальний характер. У них Сам Господь наказує християнам всі неділі й свята ревно шанувати, до церкви ходити, ніякого діла не робити, милостиню давати, батьків своїх любити, середу й п'ятницю постити. Власне, йдеться про те, що православні звичаї встановив Сам Христос Бог. І тому великий гріх падає на кожного, хто їх порушує. Далі Сам Бог докоряє невірним за при-

страшне життя, вимагає розкаяння, змальовує майбутні страшні покарання грішникам – хвороби, голод, стихійні лиха тощо. Деякі варіанти “Науки Господньої” є не чим іншим, як народним переказом Нагірної проповіді Ісуса Христа з додатком моралізаторського елемента. Все це свідчить про глибоку релігійність нашого народу, його шанобливе ставлення до Божих Заповідей.

Більшість слухачів ці листи сприймали як молитву (“Молитва ерусалимська від пожежі, язви, чорної болізни і спокуси»). Листи ці носили часто на тілі, бо вірили, що “той лист таку силу має, що в яким домі буде, то тому дому ні вогонь, ні чари, ніяке зло не страшне. Чоловік як буде при собі носити, то всякого ворога зможе, а жінка вагітна – то легко дитину породить” [4, с. 168]. А ще якщо хто навчатиме інших тому, що тут написано, то якби мав стільки гріхів, як в морі піску, як зірок на небі, то всі йому відпустяться і піде в Царство Небесне [4, с. 168; 7, с. 388]. Бо Сам Господь каже: “Як хто Мою муку припоминати буде, то при смерті в того Я буду Сам со Своїми Ангелами і візьму душу його і впроваджу до Царства Небесного навіки” [4, с. 168]. “Сон Пресвятої Богородиці” – це майже точний переказ Св. Євангелії [7, с. 385–386] або поетично-жалобна оповідь про Страсті Христові [4, с. 167–168]: “Одного разу заснула Діва на горі Оливній. А коли Христос розбудив Її, то повідала: “Виділа Я, що Ти у саду молився Богу-Отцеві, що Іуда жидам продав Тебе, і Тебе спіймано, і до стовпа прив’язано, і бито, і пльовано, і терновим вінком короновано, і Твоє Пречисте Тіло, як кора від дерева, відпадало, і з Твоєї святої голови Кров ріками плинула. А по тому на Хресті на горі Голгофті гвіздями Тіло Твоє прибили, і копієм ребро Твоє пробрили, і усі без милосердя над Тобою були” [4, с. 167–168].

Всі ці сюжети, образи і мотиви буквально перенесені в такі фольклорні жанри, як колядка, щедрівка, псалма. Перш за все слід зупинитись на псалмах, бо ці релігійні пісні стали поетичними посередниками між апокрифічними легендами та християнськими колядками.

Псалми – це унікальний витвір українського народного генія, своєрідна духовна проповідь, де дидактичне звертання до християн поєднується зі щирою молитвою до Бога: “Господи помилуй!” Виконували ці пісні мандрівні дяки, семінаристи, лірники і бандуристи, божі старці, що ходили по світу і, просячи милостині, проповідували духовні засади християнства.

Найпоширенішими мотивами у псалмах, колядках та щедрівках є Тайна Вечеря, моління Христа в Гетсиманському саду, шлях на Голгофу, Страсті Христові, страждання Матері Божої, Воскресіння Христа, відмикання раю і пекла і випускання душ грішників.

1. Мати Божа шукає Христа і знаходить Його в Єрусалимі на вечері:

Ішла Вона бо й плачучи,
Ісуса Христа глядаючи,
Знайшла Його за престолом,
В четвер вечір при вечері.
Хліба ламав та всім давав:
– Їжте, пийте, проживайте,
Бо вже більше не будете,
Ісуса Христа втрачаєте! [5, с. 183].

В українському народі існує повір’я, що все це відбувається не лише в Страшний четвер, але також на Святий вечір – перед Різдвом, Новим роком і Богоявленням. Ісус Христос тоді відкриває рай та пекло і випускає всі грішні душі. Найбільш поширені ці мотиви в колядках і псалмах, причому в колядках та щедрівках зазвичай вказано час “на Свят-вечір по вечері”, а в псалмах – “в Чистий четвер по вечері”.

У мотиві символічного випускання грішників і перетворення їх у праведників втілена віра народу в те, що Христос викупив усіх нас від гріха Своєю Кров'ю і що початок цього викупу був саме на святій Вечері в Єрусалимі. Власне, вечеря перед Різдом, Новим роком і Богоявленням є також не що інше, як прообраз Тайної Вечері Ісуса Христа: її символізує 12 страв на честь Спасителя і Його учнів.

Цікаво, що якраз у псалмах мотив відмикання пекла більш розвинений: замість самого Христа нерідко його відмикають апостоли Петро і Павло, Матінка Божа, молодий дячок тощо:

1. Ой сів Христос та вечеряти.
Щедрий вечір, добрий вечір.
Та прийшла ж ід Йому та Божая Мати.
...Ой дай Мені, Синку, золоті ключі.
Та одімкнути рай і пекло,
Та повипускати всі праведні душі

Зап. Л. В. Іваннікова в березні 1989 р. в с. Кіріяківка Глобинськогор-ну Полтавської обл. від Маринченко Катерини Ананіївни, 1924 р. н.

2. Святий Петре, Святий Павле,
Дайте ключі пекельні,
Пустить душі спасенні

Зап. Л. В. Іваннікова в жовтні 1989 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.

Споріднені з цими мотивами й повір'я про те, що в господарів за столом сидить Сам Бог і всі святії, а також уявлення, що на Святий вечір вся вода перетворюється на вино: "На багатий вечір є така година, що вся вода переменяється в вино. Одна дівчина прийшла в той час до криниці з відрами і набрала води, то в одному була вода, а в другому вино" [4, с. 144]. Тут, безперечно, вино є прообразом Пречистої Крові Христової, якою Він омив і викупив весь грішний світ. Це відкриває і Сам Господь, даючи своїм учням чашу з вином: "Пийте з неї всі – це є Кров Моя, Нового Завіту, що за вас і за многих проливається на відпущення гріхів" (Мф. 26: 26–28).

Отже, всі ці євангельські події, що відбувалися в Єрусалимі в Пасхальний четвер, цілим блоком відображені в українському обрядовому фольклорі зимового та весняного циклу (щодо весняних, т. зв. постових і великодних пісень – то мова про них буде нижче).

У поетичних образах світового дерева, космічної ріки зображений у колядках Гефсиманський сад і моління Христа, дух Якого здійсмався до Бога-Отця:

В саду-садочку вишня стояла.
Рай-Рождество, вишня стояла.
Вишня стояла, свічка палала.
Свічка палала, іскра упала.
Іскра упала – озерце стало.
В тому озерці Сам Бог купався.
Сам Бог купався, в ризи вбирався.
В ризи вбирався, вгору піднявся.
Вгору піднявся, Богу молився

Зап. Т. Компаніченко в 1995 р. на Волині.

Образ Гетсиманського саду – саду, який насадив Спаситель, политого Його чудодійною сльозою, від якої він зразу зацвів, – також характерний для колядок і псалмів. Для східних країн цвітіння в різдвяний час – це не диво, а для українця повідомлення про розквітлий сад у дні найлютіших морозів – велике чудо.

По Святій горі Спаситель ходив.
Алилуйя.
Спаситель ходив, райський сад садив.
Господи, помилуй.
Райський сад садив, три рази полив.
Три рази полив, райський сад зацвів.
Жорстокі діти зірвали квіти.
Квіти зірвали, марно зів'яли

Зап. Ніна Матвієнко в 1990 р. від отця Сергія Кінзерського-Пастухова в США.

Тут – надзвичайно глибока християнська символіка: словами пісні передано всю біблійну історію людства – сотворення раю, гріхопадіння дітей Божих і тим самим знищення його, і жаль, туга занепакої людської душі за втраченим раєм... Але Спаситель для того й прийшов у світ, щоб повернути людині дорогу до раю, проте це станеться лише після того, як Він Сам пройде Свою Хресну дорогу. Те ж саме тут, у Гефсиманському саду, має це статися, і саме тут Він і відкриває Своїм учням таємницю Свого пришествя і спасіння людства:

Спаситель сказав: «Не журітеся.
В полі тернина біло зацвіла.
Її зірвете, вінок сплетете.
Мене вберете, на Хрест розп'ясте».

З особливим розчуленням оспівано в колядках і псальмах Хресну дорогу Спасителя, жорстокі знуцання над Ним фарисеїв та розлючених вояків:

Вся жидова, вся невіра
Взяли Христа та й на муки,
Розпинали навхрест руки,
Ще й гвоздями прибивають,
Гаком серце витягають,
І з глодочку вінок плели,
На головоньку поклали

Зап. Л. В. Іваннікова в червні 1995 р. в с. Глеваха Васильківського р-ну Київської обл.

Кров розп'ятого Спасителя омие і очистить увесь світ, викупить людство від первородного гріха. Цю євангельську істину також втілено у традиційному українському образі-символі вселенської ріки, який досить чітко проглядається у псальмах:

Моє серденько коп'єм проб'єте.
Із Мого ребра потече Кров-вода.
Я тою Кров'ю весь народ скуплю.
Весь народ скуплю, з Собою візьму.

Ось так звершиться спасіння за народними уявленнями. До речі, образ вселенської ріки, яка витікає із серця вбитого козака чи рекрута – це наймогутніший символ козацьких, рекрутських, стрілецьких пісень, це – втілення вселенської трагедії всього українського народу, усього людства:

Куля летіла понад гору
Та й ударила во грудь мою.
А із той рани кров потекла –
Аж до Дунаю вода несла...

Гора, ріка, дерево, ворон над мертвим тілом – це універсальні образи-символи, єднання людської душі з небесним світом, із вічністю:

На тій горі кінь турецький,
На тім коні син отецький...
Кров капає, річка тече...
Над тов кровцев ворон кряче
[9, с. 529-530, 473, 484, 494; 6, с. 112, 114].

До речі, тема очищення світу і людства від первородного гріха звучить також і в легендах про Адамову голову. В Україні побутувало церковне передання⁷ про те, що Адам був похований в Єрусалимі, саме на горі Голгофі. Голова Адама не випадково опинилася якраз під Хрестом, на якому був розіп'ятий Ісус Христос (при північній стіні у кожному православному храмі стоїть така дерев'яна Голгофа, яка складається з двох частин: верхня – Хрест із розіп'ятим Спасителем, а нижня – основа гори з черепом праотця Адама). На неї зійшла вода з ребер Ісуса й таким чином омила все людство від Адамового гріха. Це відображено в багатьох українських народних переказах і легендах. Вірили, наприклад, що саме з голови Адама виросло триблаженне дерево, на якому був розіп'ятий Син Божий. Воно ще коли росло, то мало вигляд хреста [1; 4].

Отже, легенда про те, що вся вода в річках і колодязях світу на Святий вечір перетворюється в вино, має не тільки глибоке фольклорне коріння й цікаві паралелі в різних жанрах народної творчості, а походженням своїм сягає аж до євангельських часів 2000-літньої давності.

У колядках відображено й розуміння того, що Христос Своєю Кров'ю не лише викупив нас від гріха, але й освятив усю землю, збудував ту Церкву, яка стоятиме повік-віки:

Вража жидова Христа мучила.
Терновий вінець на голівку клали.
У руки гвоздки позабивали.
Де Кровця пала – церковця стала.
Де слізки впали – престоли стали.
А в тий церковці службоньку служять [14, с. 358].

З особливим співчуттям ставився український народ до Матінки Божої, Яка “під Хрестом стояла, в слъозах промовляла”:

За що, Синку, ту ся мучиш?
– Я ся мучу за род грішний
І за Тебе, Паніматко [5, с. 183].

У багатьох варіантах співають, що Мати не знала про смерть Христа, тільки Ангели (або три святії) сповістили Її про це.

Образ Пречистої, Пресвятої Богородиці Діви Марії – один із найпрекрасніших образів українського фольклору, а особливо колядок і щедрівок. Основні події, оспівані в них – народження Ісуса, ім'янаречення Його, внесення у храм (Стрітіння), переховування від царя Ірода – також відбувалися в Єрусалимі або в його околицях. Щоправда, місто це (як і інші місця, пов'язані з життям Спасителя) дуже вже далеко від України, тож і не дивно, що в уяві народній вони зміщувалися в часі та просторі, часто їх трактували як одне місто. Наприклад, ім'янаречення Ісуса, що відбувалося в Єрусалимському храмі, у колядках не раз відбувається то “в

⁷ Не слід плутати Священне передання й переказ. Священне передання – це Божественні одкровення, які не записані у Св. Письмі.

Новограді Єрусалимі”, то “в Віфлеємі, в монастирі”, то просто “там на річці на Йордані”. Ще частіше далекий Єрусалим ототожнювався з Києвом:

Із Києва, із Єрусалима
Відтіль ішло аж три черниченьки;
У Києві на риночку,
Там Пречиста ризи прала;

або з Почаєвом:

В Почаєві, в монастирі
Діва Сина породила,
До престола приступила,
Усі свічі посвітила,
Всі святії побудила [7, с. 33].

Отже, Єрусалим ставав близьким, рідним, українським, і вже здавалося, що й Божая Мати тут, у нас, ходила, і Христос народився у звичайному українському селі, в яслах, на сіні, у маленькій гуцульській стайні... Це була свята правда, бо Єрусалим, як дім Божий, перебуває скрізь, де є щира християнська душа, і в кожному серці, і Христос народжується там, де Його приймають: у кожному народі, у кожній хатині, в усьому світі. “Хто не прийме Царства Небесного як діти, той його не успадкує”. То ж не дивно, що в чистих наївних душах українців Бог і всі святі уявлялися надзвичайно простими, доступними, такими ж, як і сам народ. Божа Мати, оспівана в наших колядках і щедрівках, – це звичайна українська мати, яка любить Свого Сина, купає Його і сповиває, несе Його до церковці, от тільки божественність Її Сина засвідчують всі святії та Ангели на небесах:

В Русалимі, Божом домі,
Божа Мати Сина мала,
Вона Його іскупала,
Іскупала, ісповила,
На престолі положила.
Зібралися всі Ангели,
Взяли книги золотії,
Стали писати, стали читати,
Яке б Йому ім'я дати

Зап. О. Шалак в 1985 р. на Вінниччині.

Ім'янаречення Ісуса та внесення Його в храм через сорок днів після народження також оспівано як одну подію:

Ой на річці, на Ордані
Щедрий вечир, Сьвятий вечир.
Там Сус Христос упірнає.
Упірнає й випливає.
Ніхто Його ни видає.
Увидала Божа Мати.
Взяла Його на рученьки.
Та й понесла до церквоньки.
Самі дзвони задзвонили.
Самі двері відчинились.
Самі свічі засвітились.
Ще й Анголи заспівали

Зап. Л. В. Іваннікова в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Т. В. Варави, 1939 р. н.

Таким незрівнянним чудом засвідчується божественність Матері й Дитяти, і, отже, буденне й звичне враз підноситься до небесного, стає святим, недосяжно-величним. Ба, навіть ризи Христові мають таку ж божественно-чудодійну силу: те саме відбувається, коли Ангели вносять їх у церкву. Безперечно, що ризи Христові уособлюють Самого Божого Сина.

Єрусалимський храм сприймався всіма народами як дім Божий, тож і в фольклорі храм земний (у цьому випадку церква) ототожнювався із храмом небесним. Тому не дивно, що в колядках Ангели виносять Христа (або Його ризи) на небеса – це символізує ту ж саму подію воцерковлення Божественного Дитяти, якому кланяються всі святії:

Ой на ріці, на Йордані,
Там Пречиста ризи прала,
Свого Сина повивала.
Де взялися три Ангели,
Узяли Христа на небеса,
А ті небеса розтворилися,
А всі святії поклонилися

Зап. Л.В.Іваннікова в грудні 1988 р. в с. Гнідин Бористільського р-ну Київської обл. від церковного хору.

Або ж:

Ой на річці, на Йордані,
Там Пречиста ризи прала,
Повісила на калині.
Де взялися Янголята,
Взяли ризи на крилята
Да й понесли аж до Бога.
А у Бога свічі горять,
Свічі горять, службу правлять

Зап. Л.В.Іваннікова в грудні 1988 р. в с. Гнідин Бористільського р-ну Київської обл. від церковного хору.

Цікавим є також походження мотиву про самозапалення свічок у храмі при входженні Божої Матері з Божественним Младенцем. Він поширений не тільки в музичному, а й у словесному фольклорі, особливо в апокрифічних сказаннях, легендах і переказах. Надзвичайно поширені перекази про самозапалювання свічок у Києво-Печерській лаврі. М. Сумцов у праці “К библиографии старинных малорусских религиозных сказаний” проаналізував поширену в Києві легенду про те, як в одну холодну зиму на початку XVII ст. архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький став правити службу у притворі Успенського собору. Несподівано в церкві стали свічі самі запалюватись, і було чути співи. Таке ж чудо сталося на Благовіщення у Львові в церкві Святої Покрови. Ця легенда була дуже поширена в Галичині і переплелася з народними піснями. Як зауважує М. Сумцов, вона нагадує перекази паломників про самозапалювання свічок в Єрусалимському храмі напередодні Великодня [11, с. 6].

Оскільки ця надзвичайна подія породила багато апокрифічних сказань і релігійних пісень, звернемося до деяких першоджерел.

До певного часу мало кому відомо було про чудесне з'явлення у Великодню суботу Благодатного вогню на Гробі Господньому в Єрусалімі. На місці поховання і Воскресіння Ісуса Христа побудовано величезний храм Воскресіння, який вміщає в себе всі святині, у тому числі й Гріб Господній – печеру, над якою побудована дзвіниця Кувуклія. Напередодні, у Страсну п'ятницю, увечері, гасять всі вогні в храмі і в

дзвіниці. На середину ложа Живоносного Гробу ставлять лампадку, наповнену елем, із світильником, але без вогню. По краях ложа прокладають стрічку і по всьому ложу розкладають шматочки вати. Після того дзвіницю замикають і запечатують, і таким чином запечатаний Гріб Господній зберігається до Великої суботи.

У суботу, десь о 12-й годині дня, православний Єрусалимський Патріарх при величезному напливі народу виходить із вівтаря храму і хресним ходом обходить тричі навколо дзвіниці, тоді зупиняється перед запечатаними дверима дзвіниці, скидає з себе патріарше облачення і, залишившись у підризику, із кількома священнослужителями входить у дзвіницю, а далі в печеру Гробу Господнього. Двері за ним зачиняють. Настає могильна тиша, яка триває хвилин 5–7, іноді 10 і більше. Ось як описують це деякі очевидці: “В самій печері темно, і Патріарх один там у тиші молиться Спасителю... І раптом у темряві, на ложі Живоносного Гробу розсипаються, мов бісеринки, блакитно-ясні іскри, множачись, перетворюючись у синій вогонь, від якого займається приготовлена вата, свічка і лампада: все перетворюється у полум'я Благодатного вогню.

Патріарх одразу ж запалює свої два жмути свічок і, вийшовши у приділ Ангела*, дає Вірменському Патріархові запалити свої свічки, після чого обидва Патріархи подають в овальні віконечка Благодатний вогонь моїльникам” (Російський схимник о. Никодим св. гори Афон, що відвідав Єрусалим в 1958 р.);

“Торік я і ще одна російська прочанка, яка приїхала з Америки, ми добре бачили (ми знаходились у дуже зручному місці), як тоненьким зигзагом, мов блискавка, блиснуло світло згори вниз, і в мить появився вогонь на Гробі Господньому, де розкладена вата, яка і займається від цього вогню.

Патріарх запалює жмути свічок (по 33 у руці) і передає зараз же далі в особливі віконечка-отвори пророблені у стінах, і вмить, від одного до іншого, вогонь поширюється по всій величезній церкві – внизу і на горі. І вже в цей момент вся церква дрижить від захоплених криків і радості народу” (Лист російської прочанки Марії Павлівни Хрещатицької від 30 квітня 1958 р.) [8, с. 396–400].

Оскільки ця чудесна подія відбувається кожного року упродовж багатьох століть, то не дивно, що яскраві перекази про неї знайшли втілення в різних жанрах українського фольклору – псалмах, колядках, щедрівках, апокрифічних легендах.

Не тільки Єрусалимський храм, а й сам Єрусалим був домом Божим як на Небі, так і на землі – і отже, в уявленнях українського народу Єрусалим земний отожднювався з Єрусалимом небесним, де творяться Божі діла, недоступні людям. Це – місце перебування померлих душ: “В Єрусалимі є хата така, де всі померлі сходяться і живуть в ній, зветься вона дім Давидів. До неї можна лізти по драбині, але скільки б не ліз, вона все вищає” (Світ вишній не доступний грішній людині). З Єрусалима тече ріка всесвітня – ріка спасіння, яка омиває весь світ: “А коло теї хати мур. Як станеш до нього підходити, то він дальше і дальше од тебе... А всередині в ньому штири криниці – то на весь світ вода розходитьсь з тих криниць» [4, с. 99]. Очевидно, мур той – персоніфікація гори Голгофи, де був розп'ятий Ісус Христос. Тут же, у Небесному Єрусалимі, за народним уявленням, твориться Божий суд над померлими душами, про який сповістили три черниці-паломниці (народний аналог до “Сказання о спорі душі с тілом”).

“Тут-то душа з тілом розставалася, розставалася, побивалася, що в п'ятницю рано долю проспівала, а в суботу рано людей осуждала, а в неділю рано утрєню проспала” [15, с. 160].

Космічне значення Єрусалима відбилося також і в народних легендах про кінець світу. Одна з них розповідає, що “від дня Свого Воскресіння Спаситель поса-

* Дзвіниця має два відділення: приділ Ангела і сам Живоносний Гріб Господній.

див у підземелля, під тією скалою, де був Його Гріб, сатану і наказав йому гризти 12 ланцюгів залізних, 12 залізних дверей і 12 залізних замків. Якщо перегризе все це від одного Великодня до другого, тоді буде кінець світу. Сатана перегриз усе, ось і останній ланцюг, ще тільки один раз стиснути зубами – а тут заспівали люди “Христос Воскрес”, – і все це поновилося, і він мусив гризти спочатку. А як перестануть люди співати “Христос Воскрес”, тоді буде кінець світу” [2, с. 386].

Тож доки стоять стіни Єрусалимські, доти стоятиме світ, доти безсилим буде вселенське зло – так вірив споконвіку український народ.

У деяких піснях, особливо в новотворах ХХ ст. – гаївках, поминальних і стрілецьких піснях, наш народ символічно вбачав у долі Христа Розп’ятого долю рідної України, яка була несправедливо розп’ята, але неодмінно має воскреснути. “Христос Воскрес – воскресне й Україна!” – цими словами зустрічали Великдень у Галичині, а на Західному Поділлі співали таку гаївку:

Ой на горі на Голгофі
 Чорні хмари стали.
 Фарисеї, злії люди,
 Ісуса розп’яли.
 А на третій день Син Божий
 Встав з темного гроба.
 Налякалась, завстидалась
 Фарисейська злоба.
 Радуймося, веселімся,
 Заспіваймо в колі,
 Що вже наша Україна
 Та й діждалась волі

Зап. Л. В. Іваннікова у квітні 1990 р. від Товариства “Вертеп” з м. Тернополя.

Отже, Воскреслий Христос став символом воскреслої України.

Народні легенди та перекази про Єрусалим, пісенний фольклор, хоч і належать до новотворів, що виникли під впливом літературно-писемних пам’яток, проте не виходять за рамки уснопоетичної традиції, використовують у своїй поетиці художні засоби, мотиви, образи дохристиянського фольклору, міфології (зокрема образ сатани нагадує образ змія), переосмислені та перероблені під впливом нової релігійної традиції, згідно з її новими рамками. І все ж це одна нерозривна і нероздільна світоглядно-поетична система, яка існує і розвивається за єдиними, закладеними в ній самій, принципами та законами творення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Георгій Булашев. – К., 1992.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – К., 1991. – Т. 1.
3. Димитрий Ростовский. Жития святых / Димитрий Ростовский. – Москва : Издание Введенской Оптиной Пустыни, 1992. – Кн. 10. – С. 525.
4. Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы / Михайло Драгоманов. – К., 1876.
5. Закарпатський вертеп. – Ужгород, 1995.
6. Історичні пісні. – К. : В-во АН України, 1961.
7. Малинка А. Сборник материалов по малорусскому фольклору / А. Малинка. – Чернигов, 1902.

8. Прот. Серафим Слободської. Закон Божий: Підручник для сім'ї та школи. – К. : Фентезі, 1996.

9. Рекрутські і солдатські пісні. – К. : Наук. думка, 1974.

10. Савва В. Путешествие антиохийского патриарха Макарика в Россию в половине XVII в., описанное архидияконом Павлом Алеппским. 4 выпуска. – Москва, 1896–1898 // Киевская Старина. – 1899. – Т. 66. – № 8, отдел 2. – С. 70–83.

11. Сумцов Н. К библиографии старинных малорусских религиозных сказаний. – Харьков, 1896.

12. Сумцов Н. Очерки истории южнорусских апокрифических сказаний и песен. – К., 1888.

13. Франко І. Духовна і церковна поезія на Сході й на Заході // ЗНТШ. – 1913. – Т. СХІІІ.

14. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. – Т. 3. – С. 358.

15. Чубинський П. Мудрість віків. – К., 1995. – Кн. 1.

16. Янчук Н. К вопросу об отражении апокрифов в народном творчестве. – Москва, 1907. – Т. XII. – Кн. 1.

17. Ящуржинский Х. Колядки религиозно-апокрифического содержания // Киевская старина. – 1895. – Кн. 2.

Biblical Symbols in the Ukrainian Folklore: Jerusalem, Calvary, Beneficial Fire

Liudmyla IVANNIKOVA

The article is based on apocryphal sources and own folklore records of the author. The author scrutinizes transformation of biblical images, motifs and symbols in the Ukrainian folklore, in particular, in legends, Christmas carols, Epiphany songs and psalms, as well as the origin of numerous customs and beliefs. The researcher believes that irrespective of their relatively recent appearance induced by literary written works, folk legends about Jerusalem and singing lore still retain their folkloristic character. Their poetics makes use of artistic tools, motifs, pre-Christian folklore and mythological images, however, reconceptualized and transformed under the impact of a new religious tradition and in accordance with its new canons. It is one integral ideological and poetic system which exists and develops by inherent unique principles and laws of creation.

Keywords: Jerusalem, apocryphal work, Christmas carol, Epiphany song, psalm.

Библейские символы в украинском фольклоре: Иерусалим, Голгофа, благодатный огонь

Людмила ИВАННИКОВА

В статье исследуется трансформация библейских образов, мотивов и символов в украинском фольклоре, в частности в легендах, колядках, псалмах, а также вопрос о происхождении некоторых обычаев и верований. Автор считает, что народные легенды и предания об Иерусалиме, а также песенный фольклор, хотя и принадлежат к новообразованиям, возникшим под влиянием литературно-письменных памятников, не выходят за рамки устно-поэтической традиции. Они используют в своей поэтике методы, мотивы, образы дохристианского фольклора, мифологии, переосмысленные и переработанные под влиянием новой религиозной традиции, согласно ее новым канонам. Это одна неразрывная и нераздельная мировоззренческо-поэтическая система, существующая и развивающаяся по единым, заложенным в ней самой принципам и законам творчества. Статья основана на апокрифических источниках и собственных фольклорных записях автора.

Ключевые слова: Иерусалим, апокриф, колядка, псалма, христианский фольклор.

Стаття надійшла до редколегії 6.05.2012

Прийнята до друку 10.06.2012